

UVOD

Šesnaesta brigada je formirana krajem 1942. godine. Nastala je u vrijeme kada je Hitlerova osovinska ratna mašina na svim ratištima još bila u ofenzivi, a pobjeda snaga antihitlerovske koalicije još veoma daleko.

Zbog umješnosti i upornosti rukovodstva NOB-a, CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ, i ispravne orijentacije KPJ na općenarodni ustanak, u Jugoslaviji se antifašistička borba u 1942. godini, usprkos svim nedaćama i teškoćama učvrstila i dalje razmahnula, a oslobodilačke oružane snage izvojevale mnoge pobjede nad okupatorom i njegovim slugama. Kaleći se u mnogim ofenzivama i akcijama, stalno zadržavajući inicijativu, NOVJ je neprekidno brojno rasla, da bi na kraju druge ratne godine, 1942, izrasla u snagu od oko 150.000 boraca svrstanih u 37 partizanskih brigada 34 partizanska odreda i 12 samostalnih bataljona; ili, u 9 divizija, od kojih su 6 bile organizirane u 2 korpusa.¹

Te snage su iz dana u dan izvodile sve zamašnije i složenije borbe i akcije, uništavale neprijatelja u dobro utvrđenim garnizonima, širile oslobodenu teritoriju i vezivale za sebe (pored kvislinških snaga) 32 okupatorske divizije, više brigada i samostalnih pukova (od kojih samo njemačkih — 7 divizija i 6 raznih samostalnih pukova).²

¹ Pregled istorije SKJ, str. 359; Peti kongres KPJ, Kultura, Beograd, 1948. (Politički izvještaj druga Tita) str. 111—113; V. Strugar, Jugoslavija 1941—1945, Vojnoizdavački zavod, 1968, str. 123.

² Krajem 1942. godine neprijateljeve snage u Jugoslaviji brojale su oko 880.000 ljudi — oko 580.000 okupatorskih i oko 300.000 kvislinških.

V. Strugar, isto, str. 123. i 124; Pregled istorije SKJ, str. 355.

Te vrlo jake snage bile su prisiljene da vode rat kakav im je nametnut, braneći pojedine vitalne rejone, centre i komunikacije, i nikada se nisu osjećale dovoljno snažnim i sigurnim.³

Prodor grupe proleterskih brigada, pod neposrednom komandom vrhovnog komandanta druga Tita, u zapadnu Bosnu imao je izuzetan značaj i za dalji razmah NOB.⁴ Njihovim spajanjem s bosanskim, a zatim i dalmatinskim partizanskim snagama, i oslobođenjem mnogih gradova (Prozor, Duvno, Livno, Cazin, Kladuša, Cetinograd, Slunj), stvorena je velika slobodna teritorija (oko 50.000 km²) i uspostavljena operativna veza (sa ove teritorije) sa partizanskim snagama u Slavoniji, Gorskom kotaru i sjevernoj Dalmaciji. Sve to, kao i ofenziva drugih partizanskih snaga u Bosni i Hrvatskoj, još su više rasplamsali ustanak, pa je Pavelićeva tzv. Nezavisna Država Hrvatska bila ozbiljno ugrožena, a njena najbrojnija vojska — domobranstvo je ušla u takvu krizu da više nije predstavljala ozbiljan oslonac.

Blizina Vrhovnog štaba NOP i DVJ i postojanje prostrane i kompaktne slobodne teritorije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj imali su snažan utjecaj i na širenje NOP-a, NOB-e, i porast vojnih jedinica u Slavoniji.

Ustanak u Slavoniji počeo je na poziv CK KPJ i CK KPH.⁵ Kao i u čitavoj Jugoslaviji, organizirala ga je i njime rukovodila Komunistička partija. U početku on nije imao masovno obilježje, jer se, pored udara okupatora, nalazio i pod pritiskom raznih otvoreno neprijateljskih i pritajenih struja. No sve je to bilo prevladano upornom borbom partijske organizacije u Slavoniji koja je uoči rata imala tri okružna komiteta (u Slavonskom Brodu, Novoj Gradiški i Osijeku) i 15 kotarskih i mjesnih komiteta KPH

³ Pregled istorije SKJ, str. 359; V. Strugar, isto, str. 123 i 124.

⁴ Naredbom Vrhovnog komandanta NOVJ od 22. lipnja 1942. sa Zelengore su prema zapadnoj Bosni pokrenute 1. i 3. proleterska brigada, kao lijeva, i 2. i 4. proleterska brigada, kao desna kolona.

V. Strugar, isto, str. 103; Peti kongres SKJ, str. 111.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (u daljem tekstu Zbornik), tom V, knj. 1, str. 23—26.

sa više od 130 partijskih ćelija i oko 800 članova, 300 kandidata KP i 750 članova SKOJ-a.⁶

Za partijsku organizaciju u Slavoniji veliki je značaj imalo Majsko savjetovanje KPJ, održano u Zagrebu pod rukovodstvom druga Tita (1941), uz prisustvo svih nacionalnih partijskih rukovodstava (osim makedonskog).

Ostvarujući odluke tog savjetovanja o pripremi oružanog ustanka i borbi protiv ustaškog terora i bratoubilačkog rata, partijska organizacija u Slavoniji se (kao i u cijeloj Hrvatskoj) orijentirala na sprječavanje nacionalnog razdora a za širenje bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda i ostalih naroda u Hrvatskoj, uz istovremene pripreme za oružani ustanak.⁷

Međutim, zbog strahovitog terora okupatora,⁸ narušenih međusobnih veza i različitog stanja u kotarskim i mjesnim organizacijama različite su bile i pripreme za oružani ustanak u pojedinim krajevima. U izuzetno teškom položaju nalazili su se Okružni komitet u Osijeku i njegove organizacije u vinkovačkom, vukovarskom, đakovskom i valpovskom kotaru, čiji su članovi više puta hapšeni, a organizacije rasturene. Ali uprkos tome organizacije nisu uništene i nisu prestajale raditi.

Da bi se pomoglo partijskoj organizaciji na ovom vrlo značajnom, a u nacionalnom pogledu i osjetljivom području, CK KPH upućuje u Slavoniju drugove Radu Končara i Pavla Gregorića kao svoje delegate i opunomoćenike.⁹

⁶ Peti kongres KPJ, str. 97; Drugi kongres KPH, Ognjen Priča, Zagreb, 1949, str. 64. i 112; Prilog grafi za historiju NOP-a u Slavoniji 1941. Historijskog instituta Slavonije (u daljem tekstu Prilog), Slavonski Brod, 1965, str. 13, 47, 48.

⁷ Zbornik, tom V, knj. 1, str. 3; Drugi kongres KPH, str. 109; Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945 (u daljem tekstu Hronologija), Vojnoistorijski institut, 1965, str. 37.

⁸ Poslije aprilske katastrofe i uspostavljanja tzv. NDH, partijska organizacija u Slavoniji je bila izložena udarcima okupatora, ustaškog poretka i dijela rukovodstva HSS, koje se odmah opredijelilo za ustašku vlast.

Pregled istorije SKJ, str. 325—327; Hronologija, str. 39 i 51; Drugi kongres KPH, str. 59.

⁹ Prilog, str. 23—30 i 41—43; Drugi kongres KPH, str. 109; Hronologija, str. 39 i 46.

Hapšenja, strijeljanja, progoni i provale unosili su određenu zabunu, pometnju i strah, ali je Partija u Slavoniji uspjela da tome odoli, da poveže svoje redove i obavi prijeko potrebne pripreme za ustanak. Rade Končar, Pavle Gregorić i Drago Marušić tome su izuzetno pridonijeli, pa je oružani ustanak u Slavoniji počeo ubrzo poslije poziva CK KPJ i CK KPH na oružanu borbu. Prve oružane grupe pojavile su se već u srpnju 1941. godine, a u kolovozu su vođene i oštre borbe protiv neprijatelja.¹⁰

Slavonske partizanske naoružane grupe i odredi (Papučko-krndijski i Psunjski) izvršile su od formiranja do kraja 1941. godine oko 30 značajnijih (za to prvo vrijeme) i više manjih akcija na neprijateljeva uporišta, grupe, pojedince, pruge, telegrafsko-telefonske linije i si.¹¹

Dejstvima Papučko-krndijskog i Psunjskog odreda krajem 1941. godine, stvorena je i veća slobodna teritorija na Papuku i Psunju, pa su u studenom 1941, na inicijativu Bogdana Crnobrnje Tolje, formirani i prvi narodnooslobodilački odbori u selima Kusonji i Brusniku.¹²

Prvi slavonski NOP bataljon formiran je 24. prosinca 1941. na Psunju, poslije prvog vojno-političkog savjetovanja u Slavoniji, održanog 23. prosinca u selu Brusniku, na kome je i odlučeno da se taj bataljon stvori. U sastav bataljona ušle su sve grupe i odredi sa teritorije Slavonije (osim brodske),¹³ ukupne jačine 222 borca i rukovodioca. Bataljon su sačinjavali štab i tri čete, koje su dejstvovala na širim područjima Psunja, Papuka i Moslavine.¹⁴

Od svog formiranja do kraja ožujka 1942, bataljon je izveo oko 40 raznih akcija, poslije kojih je došao do većeg

¹⁰ Zbornik, tom V, knj. 1, str. 23—26; Drugi kongres KPH, str. 110.

¹¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu Arhiv VII), reg. br. 47, f. 6, k. 881.

¹² Prilog, str. 106; Hronologija, str. 131.

¹³ početkom travnja 1942. ova grupa je ušla u sastav NOP odreda Slavonije.

¹⁴ Po naređenju Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, postavljen je štab bataljona i formirane su čete — 1. četa od partizanskih grupa koje su djelovale na teritoriji Psunja, 2. četa od partizanskih grupa s područja Papuk—Krndija i 3. četa od NOP grupa koje su operirale u okolini Garića (Čazma, Garešnica).

Zbornik, tom V, knj. 3, str. 63; Arhiv VII, reg. br. 3 4 i 7, l. 6, k. 881.

broja raznog naoružanja — jednog lakog mitraljeza, 5 puškomitraljeza i 350 pušaka — učvrstio se i povećao brojno stanje novim borcima. Ovo i dobro iskorišteno zimsko vrijeme da se pored akcija izvede i prijeko potrebna vojna i politička obuka boraca i rukovodilaca pridonijeli su jačanju bataljona i omogućili obrazovanje Prvog slavonskog NOP odreda, koji je, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, formiran 20. ožujka 1942. godine. Ovaj je odred, sastava štab i dva bataljona, djelovao širom Slavonije.¹⁵

Od formiranja do lipnja, kada je u Slavoniju, na zahtjev štaba odreda došla Banijska proleterska četa i stjecajem okolnosti Prvi proleterski bataljon Bosanske krajine,¹⁶ jedinice Prvog slavonskog odreda su izvele oko 20 značajnijih akcija na razna ustaško-domobranska uporišta, općine, straže, žandarmerijske stanice, željezničke i telefonske komunikacije i neprijateljeve jedinice, kao i dvadesetak diverzija, zasjeda i prepada.

U ovim akcijama odred je ubio oko 100, zarobio oko 70 i ranio veći broj Nijemaca, ustaša i domobrana, zaplijenio oko 150 pušaka i nešto automatskog oružja i municije. Imao je 35 poginula i više ranjenih boraca i rukovodilaca.¹⁷ Ove borbe i uspjesi odreda imali su snažan odjek u narodu, a pogotovo borba za Gradinu na Psunju u kojoj su jedinice odreda nanijele velike gubitke trećoj novogradiškoj ustaškoj bojnoj i natjerale je na povlačenje (tu je poginuo i jedan ustaški bojničar — major). Druga veoma značajna akcija izvedena je na uporište u selu Kamenskom (sekcija SI. Požega 1:100.000). Tom prilikom je razbijena kompletna domobranska satnija (četa) sa zloglasnim satnikom (kapetanom) Petranovićem na čelu i likvidirana je žandarmerijska stanica.

Slobodna partizanska teritorija kolovoza 1942. godine u Slavoniji obuhvaća oko 120 sela i naselja, i to oko pla-

¹⁵ Zbornik, tom V, knj. 3, str. 330—331.

¹⁶ Banijska proleterska četa, jačine 70 boraca, došla je u Slavoniju 25. svibnja, a Prvi proleterski bataljon Bosanske Krajine, jačine 105 ljudi, stigao je 13. lipnja 1942. godine, poslije teških borbi s četnicima na Motajici. Vratio se na Kozaru 14. listopada iste godine.

Zbornik, tom V, knj. 4, str. 352, knj. 5, str. 161 i knj. 8, str. 137.

¹⁷ Isto, knj. 6, dok. 61. str. 264—278.

ninskih masiva Kričkog brda, Psunja, Ravne gore, Papuka i Krndije.¹⁸ U 80 od ovih sela radili su narodnooslobodilački odbori, a i u drugim mjestima, iako odbora nije bilo, raspoloženje prema NOB-u sve je više raslo. Brojno stanje partizanskih jedinica u Slavoniji bilo je, u to vrijeme, preko 800 boraca, a neprijatelj je imao preko 20.000 vojnika (ustaše, Nijemci, domobrani, kulturbundovci i dr.).¹⁹

Za dalji razvoj NOB-e u Slavoniji izuzetni značaj imalo je *vojno savjetovanje* održano 11. i 12. kolovoza 1942. godine, uz prisustvo članova partijskog Povjerenstva za Slavoniju (formirano siječnja 1942. god.), štaba III operative zone i štaba Prvog slavonskog NOP odreda. Nakon što su razmotreni vojno-političko stanje, rad, uspjesi, nedostaci i problemi na teritoriji i u jedinicama, na savjetovanju su donijeti izuzetno važni zaključci. Jedan od njih je bio i da se formira Drugi NOP odred.

Stab III operative zone je, u duhu ovih zaključaka, razradio zamašne planove za napade na jača uporišta, proširenje slobodne teritorije u zapadnom dijelu Slavonije i čvršće povezivanje sa moslavačkim, bilogorskim i banijskim partizanima.²⁰ Partizanski odredi su dobili zadatke da, samostalno ili u sadejstvu s moslavačkim i banijskim jedinicama, poduzimaju odgovarajuće akcije. Rezultat toga je bio da su oni od savjetovanja do kraja listopada vodili-izveli blizu 110 većih i manjih borbenih dejstava: 37 napada na posade i uporišta; oko 23 diverzije i napada na željezničke pruge i puteve; preko 20 napada na žandarmerijske stanice, pošte, općine i privredne objekte i preko 30 odbrambenih borbi uglavnom sa nadmoćnijim neprijateljem.

Sve te akcije znatno su se razlikovale (po organiziranosti, opsegu i jačini snaga) od onih koje su izvođene prije savjetovanja. Sada se, naime, dejstva partizanskih snaga

¹⁸ Isto, dok. 62, str. 264—278.

¹⁹ Arhiv VII, reg. br. 9, 10/6, k. 881.

²⁰ Operativni štab NOP odreda Banije dobio je zadatak da pomogne štabu Treće operative zone u izvođenju zamašnijih akcija u Slavoniji, a za to su bili određeni 3, 5. i Udarni bataljon NOPO Banije.

Zbornik, tom V, knj. 7, str. 236—242 i knj. 8, dok. 27, str. 129—137.

odlikuju novom borbenom kvalitetom i imaju veći vojni i politički značaj.

Najznačajnije uspješne akcije u ovom razdoblju bile su:

- napad na uporište i petrolejska postrojenja u Gojilu (16. rujna 1942. godine) — sekcija Pakrac 1:100.000;
- napad na Grubišno Polje, kotarsko mjesto koje je branilo 400 ustaša (27/28. rujna 1942. godine); i
- likvidacija zloglasnog ustaškog uporišta u selu Španovici (sekcija Pakrac 1:100.000, 4/5. listopada). Borba za to uporište je trajala dvije noći i jedan dan i u njoj je učestvovalo 1.700 partizana Slavonije, Banije i Moslavine, a ubijeno je 160 i zarobljeno 220 ustaša; tu je oboren i jedan dvomotorni bombarder. Likvidacija uporišta u Španovici je do tada bila najveća partizanska akcija u Slavoniji, pa je otud njen veliki vojni i još veći politički značaj.²¹

Ozlojeđeni zbog udaraca koje su trpili, okupator i ustaše pojačavaju nasilje nad stanovništvom²² i vrše ispade iz uporišta, a početkom listopada poduzimaju i ofenzivu u kojoj učestvuje blizu 11.000 neprijateljevih vojnika.

No, sve to neprijatelju nije pomoglo, ustanak se dalje širio, u partizane su dolazili novi borci, odredi su jačali i sticali borbenu iskustvo, a sredinom listopada brojali su oko 1.500 boraca i rukovodilaca. Po socijalnom sastavu najviše je seljaka, a po nacionalnom pretežan je broj Srba. I naoružanje tih jedinica je već »respektivno« — 1.274 pušaka, 32 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza.²³

Dakako, vojno-politička situacija, uspjesi u borbi, narasle snage partizanskih odreda i priliv novih boraca, stvorili su potrebne uvjete za formiranje i jače operativne i pokretne snage, tj. prve slavonske brigade.

²¹ Isto, knj. 8, str. 130—134 i str. 112—120.

²² Za odmazdu je u novogradiškom (okolina Okučana) i požeškom kotaru opljačkano i spaljeno 11 sela, a velik dio stanovništva poubijan ili otjeran u logore.

Prilog, knj. 3, str. 25—27 i 125.

²³ Zbornik, tom V, knj. 8, str. 73 i 75; Arhiv VII, reg. br. 9/6» k. 881.

O stanju na teritoriji i stvorenim uvjetima za stvaranje brigade, Štab III operativne zone 9. listopada 1942. godine piše u izvještaju Glavnom štabu Hrvatske: . . . »Razvojem političke i vojničke situacije u našoj Zoni u toku su neke promjene u organizacionom pogledu.

Formira se Prva slavonska udarna brigada. Formiran je Prvi udarni bataljon od Banijske proleterske čete nadopunjen našim borcima sa ukupno 170 karabina i 6 puško-mitraljeza, koji je baš danas upućen u pravcu Kalnika . . . Formirana je omladinska četa u Prvom odred i nastoji se uvlačiti što više omladinaca u borbu . . .«

Prva slavonska brigada, kasnije Dvanaesta slavonska udarna brigada, formirana je 11. listopada 1942. godine u selu Budićima (sekcija SI. Požega 1:100.000). Pored štaba i četiri bataljona brigada je imala i mitraljesko i topovsko odjeljenje, te bolnički vod. Formirana je od dijelova Prvog i Drugog slavonskog odreda (po dva bataljona iz svakog). Brigada je imala 958 boraca i rukovodilaca. U brigadu je povučen najbolji rukovođeci kadar iz odreda, a gotovo svi borci bili su dobrovoljci.²⁴

Prvi borbeni »pohod« brigada je otpočela 17. listopada općim pravcem: »Južni obronci Papuka — sjeverno od Slavanskog Broda na istok prema »Đakovu« i u povratku: »sjevernim rubom Požeške kotline na Psunj«. Taj njen marš vodio je kroz predjele u koje partizani ranije nisu zalazili, radi širenja NOB, razvijanja bratstva i jedinstva i ulijevanja povjerenja u NOP i u partizanske snage, upravo na terenu gdje se neprijatelj do tada osjećao sigurnim. Na ovom borbenom putu između desetak vrlo uspješnih akcija (u sadejstvu s odredima) ističu se: zauzimanje Podravske Slatine 6/7. prosinca, Voćina 11/12, Orahovice 20. prosinca i Orlovca 24/25. prosinca 1942. godine. Tom prilikom brigada je održala i mnoge uspjele političke zborove i mitinge u narodu.

Do kraja 1942. godine, kada je ušla u sastav prve slavonske divizije brigada je likvidirala oko 370, zarobila oko 400 i ranila više stotina neprijateljevih vojnika. Zaplije-

²⁴ Zbornik, tom V, knj. 8, dok. 56, str. 226 i 227 i knj. 10, dok. 1, str. 8.

nila je oko 60 puškomitraljeza i automata, 550 pušaka, 3 mitraljeza, 2 minobacača, 2 topa i oko 120.000 metaka. U isto vrijeme ona je imala 63 poginula i 91 ranjenog.²⁵

Odredi su nakon formiranja brigade bili prilično oslabljeni, ali i dalje su predstavljali značajnu snagu sa svojih 1.245 boraca.²⁶

Prema tome, kao i u cijeloj Jugoslaviji (i u svijetu), 1942. godina, a naročito njena druga polovina i u Slavoniji je predstavljala značajnu prekretnicu. U toj godini NOP u Slavoniji je, usprkos ogromnoj nadmoći neprijatelja, stalno rastao i znatno ojačao, usavršavajući svoju organizaciju i borbena iskustva.

Na kraju 1942. godine u Slavoniji je bilo oslobođeno oko 150 sela (područje Psunja, Papuka, Krndije, Dilja i Požeške gore, a i drugdje) sa oko 150 mjesnih i 7 kotarskih narodnooslobodilačkih odbora,²⁷ a partizanske jedinice su, od jednog bataljona krajem 1941. godine, narasle na nekoliko hiljada boraca (2.692) svrstanih u odrede, 1 brigadu i dva područja (Psunjsko i Papučko-krndijsko). Te snage su vezivale preko 20.000 neprijateljevih vojnika (često i više) sabijenih u tridesetak uporišta i garnizona. U toku te godine neprijatelj je u borbi sa partizanima Slavonije imao 891 mrtvog, 545 zarobljenih i više stotina ranjenih vojnika; izgubio je 2 aviona, 2 topa, oko 50 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 3 laka minobacača, 38 automata, oko 1.400 pušaka, 400 bombi, blizu 150.000 raznih metaka i mnogo druge ratne opreme. U isto vreme partizani su imali 116 mrtvih, 269 ranjenih i 28 umrlih od rana.²⁸

Takva situacija na teritoriji Slavonije omogućila je stvaranje novih brigada i prve slavonske divizije.²⁹ Zaključak o njenom formiranju donijet je krajem 1942. godine na partijskom savjetovanju u Zvečevu (sekcija Po-

²⁵ Arhiv VII, reg. br. 1/6, k. 881; Zbornik, tom V, knj. 10, str. 102—109.

²⁶ Zbornik, tom V, knj. 10, str. 154 i 155.

²⁷ »U to vrijeme, slobodna teritorija u Jugoslaviji je iznosila 45.000—50.000 km²« — I. Gošnjak, Tito strateg revolucije i tvorac narodne armije, Narodna armija, 1961, str. 47.

²⁸ Arhiv VII, reg. br. 10, 14 i 15/6, k. 881; Zbornik, tom V, knj. 11, str. 43 i knj. 10, str. 53—55.

²⁹ Zbornik, tom V, knj. 10, str. 164 do 167.

dravska Slatina 1:100.000). Pored zaključka da se formira takva operativna jedinica, na tom značajnom političkom skupu donijeti su i ovi zaključci: o proširenju oružane borbe u svim krajevima Slavonije, naročito u onima koji su nastanjeni hrvatskim stanovništvom; o raskrinkavanju protivnarodne politike reakcionarnog dijela vodstva HSS; o jačanju bratstva i jedinstva, o formiranju novih i učvršćenju postojećih narodnooslobodilačkih odbora; o sprovođenju mobilizacije u svim dijelovima Slavonije; o proširenju slobodne teritorije; o otklanjanju sektaštva prilikom prijema u KPJ; o formiranju vojnih komiteta u domobranskim garnizonima (kasarnama) itd.

Zaključci savjetovanja u Zvečevu bili su osobito važni za dalji razvoj ustanka u Slavoniji, a naročito je bilo značajno formiranje prve slavonske divizije. Njenim stvaranjem, dobivena je snažna operativna jedinica sposobna da neprekidno ugrožava glavnu komunikaciju okupatora u našoj zemlji i njegove garnizone, te vezuje (zajedno s određenim) preko dvadesetak hiljada neprijateljevih vojnika, i da svojom borbom i stalnom aktivnošću dalje širi plamen oslobodilačke borbe, privlači nove ljude u borbu i štiti narod i slobodnu teritoriju od zvjerstva okupatora ni njihovih slugu.³⁰

Zbog ranijih uspjeha Dvanaeste udarne brigade borci 1 narod Slavonije izvanredno su primili formiranje novih brigada i prve divizije.

³⁰ Prva slavonska divizija formirana je na području sela Zanjila i Gornji Borki 30. i 31. prosinca 1942, na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i POH, a dobila je naziv Četvrta divizija NOVJ, kasnije 12. divizija NOVJ, jer je u isto vrijeme postojala i 4. krajiška NOU divizija. U njen sastav su, pored ranije formirane 12. brigade, ušle tada formirane 16. i 17. brigada.

Zbornik, tom V, knj. 10, dok. 45, str. 165, knj. 11, dok. 80, str. 219; Hronologija, str. 385 i 393.